

DRAGICA HUSANOVIĆ-PEJNOVIĆ

**DEMOGRAFSKI RAZVOJ PODVELEBITSKOG PRIMORJA
U UVJETIMA PERIFERIJE**

Dragica Husanović-Pejnović
Učiteljski fakultet u Rijeci
Odsjek za učiteljski studij u Gospiću
HR 53000 Gospić

UDK: 314.8(497.5 Velebit)
911.3:312](497.5 Velebit)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2010-12-01

U radu je razmotren demografski razvoj Podvelebitskog primorja od sredine 19. stoljeća, s težištem na razdoblju 1961.-2001. U okviru toga detaljnije je predočeno kretanje broja stanovnika 1857.-2001., opće kretanje stanovništva 1961.-2001., prirodno kretanje 2001.-2007. te promjene u strukturi naseljenosti 1961.-2001. Pristup se temelji na prostorno-vremenskoj analizi koja omogućuje uvid u prostornu dinamiku demografskih procesa. Rezultati analize pokazuju sljedeće: 1. težište naseljenosti sredinom 19. stoljeća bilo je u sjevernom dijelu velebitske primorske padine, na području grada Senja; 2. izuzev regresije 1870-ih godina, demografski razvoj 1857.-1910. karakterizira porast broja stanovnika, nakon čega slijedi kontinuirana depopulacija; 3. porast broja stanovnika do Prvog svjetskog rata posljedica je rastućeg prirodnog prirasta u uvjetima demografske tranzicije, dok je kasnija depopulacija rezultat intenzivnog iseljavanja; 4. dugotrajno iseljavanje ostavilo je duboke, negativne posljedice u dobnom sastavu i općem kretanju stanovništva; 5. unutrašnje razlike u demografskom razvoju određene su različitim smjerom i intenzitetom demografskih procesa između suvremenih jedinica lokalne samouprave, te podgorskih, primorskih i središnjih naselja promatranog prostora.

Ključne riječi: migracija, demografska tranzicija, opće kretanje stanovništva, dobní sastav, struktura naseljenosti, Podvelebitsko primorje

UVOD

Stanovništvo je najvažniji razvojni resurs koji ima temeljno značenje za održiv razvoj svakog prostora. Takva njegova funkcija, kao elementa i čimbenika geoprostora, nalaže potrebu kontinuiranog praćenja demografskih

procesa na svim razinama prostorne analize. Zbog ruralnog eksodusa u uvjetima polariziranog razvoja Hrvatske i njegovih posljedica u suvremenoj strukturi naseljenosti, takva su istraživanja posebno aktualna za ruralnu periferiju.

Podvelebitsko primorje najizrazitiji je primjer ruralne periferije, a povezano s tim i razvojno-problemskog područja, u litoralnom pojasu Hrvatske. Takva njegova obilježja determinira su udaljenost tog izduženoga i rijetko naseljenog dijela priobalja od razvijenijih žarišta socio-gospodarskog razvoja, s jedne, te funkcionalnom i demografskom nerazvijenošću njegovih malobrojnih središnjih naselja s druge strane.

Cilj je ovog rada istražiti prostorno-vremensku dinamiku naseljenosti u Podvelebitskom primorju u uvjetima periferije. Tako postavljen cilj nalaže potrebu iznalaženja odgovora na pitanja o uzrocima, intenzitetu i posljedicama demografskih procesa u tom prostoru. Povezano s tim, zadatci su rada analizirati odgovarajuće indikatore demografskog razvoja: kretanje broja stanovnika 1857.-2001., opće kretanje stanovništva 1961.-2001., promjenu dobnog sastava stanovništva 1961.-2001., prirodno kretanje stanovništva i njegov utjecaj na depopulaciju 2001.-2007. te promjene u gustoći naseljenosti i veličini naselja 1961.-2001.

Na osnovi prethodnog poznavanja procesa i prostora proučavanja moguće je postaviti sljedeće radne hipoteze: 1. zbog niske prirodne i gospodarske nosivosti krške osnove (taj dio litoralnog pojasa klasični je emigracijski prostor); 2. temeljni potisni čimbenik iseljavanja do Drugoga svjetskog rata bila je prenaseljenost pasivnog kraja, a nakon njega zaostajanje u regionalnom razvoju Hrvatske; 3. dugotrajno i intenzivno iseljavanje ostavilo je duboke, nepovoljne, posljedice u demografskom razvoju i strukturi naseljenosti ovog dijela priobalja; 4. zbog diferenciranog sklopa uzroka, postoje izrazite razlike u demografskom razvoju između pojedinih dijelova (Gradova/općina i zona naseljenosti) Podvelebitskog primorja. Izložene hipoteze bit će provjerene u okviru analitičkog postupka.

TEORIJSKI OKVIR I METODOLOGIJA

Pojam periferija odnosi se na područja koja karakterizira geografska "marginalnost", odnosno rubni geografski položaj, a povezano s tim i ovisnost o razvijenim gradskim središtima, kao žarištima složenijega socijalno-gospodarskog razvoja. Riječ je, dakle, o jednom od polova prostorno-ekonomske organizacije koji zbog ograničenih resursa i malih mogućnosti za

inovacije karakterizira sporiji rast i zaostajanje u razvoju, što se posljedično odražava i u prostornim tokovima migracija, između periferije i središta.¹ S obzirom na to da je uglavnom riječ o slabije naseljenim područjima s naglašenim prirodnim obilježjima i relativno značajnim udjelom primarnog sektora djelatnosti u socijalno-ekonomskoj strukturi, pojam periferija u pravilu se odnosi na ruralna područja, što ima svoju potvrdu i u općenito prihvaćenoj sintagmi – ruralna periferija.

Ruralna periferija u većoj ili manjoj mjeri ima obilježja problemskih područja, a u vezi s tim podrazumijevaju se dijelovi nacionalnog teritorija koji zbog svojih strukturnih i dinamičkih problema sve više destabiliziraju razvoj države kao cjeline. Četiri su temeljna tipa uzroka nastanka takvih područja: 1. privredno nedovoljno razvijena područja, 2. gusto izgrađena i preopterećena područja, 3. područja degradiranog prirodnog sadržaja i 4. područja ugrožena prirodnim katastrofama.² Najčešće je riječ o interferenciji više čimbenika, među kojima je jedan dominantan.

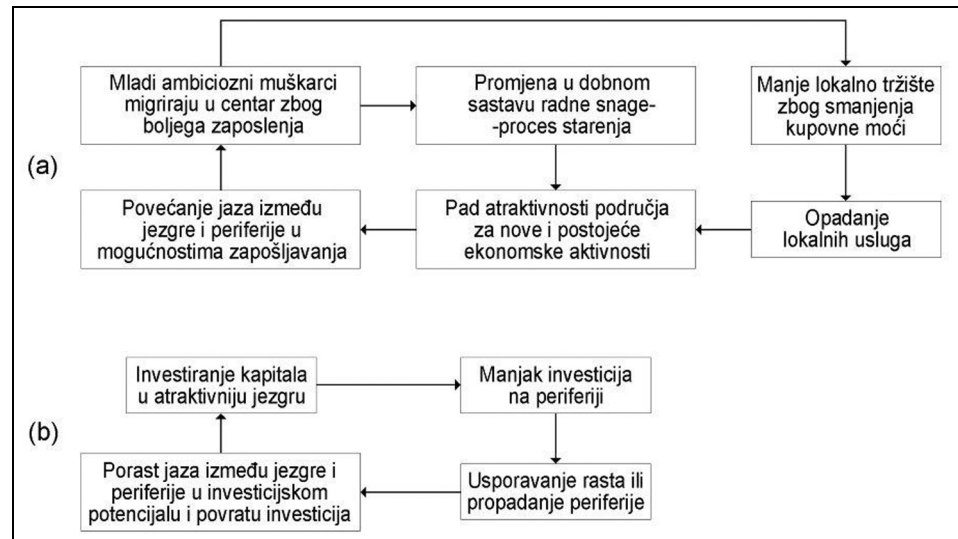
Istaknuto, pa i nadređeno, značenje među uzrocima nastanka problemskih područja u Hrvatskoj pripada zaostajanju u regionalom razvoju države. S jačanjem regionalnog dispariteta pojačava se i iseljavanje iz slabije razvijene ruralne periferije u gradska središta razvijenijih regija. Selektivna emigracija (mlađeg i obrazovanijega stanovništva) odražava se u slabljenju biodinamike i radnog potencijala, što dovodi do daljnjeg produbljanja spirale razvojnog zaostajanja emigracijskih područja.

S obzirom na takvu njegovu uvjetovanost, demografski razvoj Podvelebitskog primorja u uvjetima periferije najprimjerenije je razmotriti u okviru teorijskog modela regionalnog razvoja. Prema njemu, prostorno-razvojni disparitet rezultat je kumulativne uzročnosti, pri čemu ekonomske snage imaju tendenciju produbljanja, umjesto smanjivanja razlika u regionalnoj razvijenosti.³ Zbog većeg privlačenja investicija, inovacija, boljih usluga itd., razvijene regije postaju progresivno još naprednije. Nasuprot tome, slabije razvijena područja karakterizira inverzni razvoj u obliku silazne spirale. Negativni razvojni proces sam kreira daljnju nezaposlenost, potiče emigraciju i smanjuje povjerenje investitora. Slijed posljedica na periferiji može se definirati kao začarani krug koji uključuje dva kauzalna problemska kruga: radne migracije i investicije (Sl. 1).

¹ V. KOČI-PAVLAKOVIĆ, 1996, 352.

² J. HAGEL, 1982; prema D. PEJNOVIĆ, 1996, 256.

³ M. WITHERICK i dr., 2001, 284.

Sl. 1. Silazne razvojne spirale tipične za periferiju (a) radne migracije, (b) investicije (Prema: Witherick i sur. 2001.)

Demografski razvoj Podvelebitskog primorja bit će razmotren uz primjenu dijakronijskog i sinkronijskog pristupa, odnosno odgovarajućih demografskih modela (demografska tranzicija, opće kretanje stanovništva, postupak vrednovanja dobno sastava stanovništva), metoda (prostorno-vremenska analiza i sinteza) i tehnika rada (tabelarna i kartografska analiza relevantnih indikatora). Dijakronijski pristup bit će primijenjen pri analizi pojedinih razvojnih procesa, a sinkronijski pri njihovom kompleksnom sagledavanju na razini jedinica lokalne samouprave i njihovih naseljenih zona.

Prostorna shema analize temelji se na četiri razine: 1. Podvelebitsko primorje, 2. jedinice lokalne samouprave (grad Senj, općine Karlobag, Starigrad i Jasenice), 3. zone naseljenosti (primorska i podgorska naselja) i 4. naselja (ukupno 44 naselja, od čega 24 u Gradu Senju, 14 u općini Karlobag, 3 u općini Starigrad, 2 u općini Jasenice i naselje Obrovac u istoimenom upravnom gradu). Na taj način dobivena je prostorno-analitička mreža koja omogućuje horizontalnu i vertikalnu usporedivost dinamičkih i strukturnih komponenti demografskog razvoja promatranog prostora.

Izuzev kretanja broja stanovnika (1857.-2001), vremenski okvir istraživanja čini međupopisno razdoblje 1961.-2001. s pet popisa stanovništva, što omogućuje praćenje prostornih procesa kroz pet manjih vremenskih

sekvenci. To uključuje i mogućnost usporedbe smjera i intenziteta odvijanja pojedinih procesa u dva razvojno homogena razdoblja, u uvjetima socijalističkog društveno-gospodarskog sustava, do početka 1990-ih godina, i u tranzicijskom razdoblju, u međupopisnom razdoblju 1991.-2001.

REZULTATI

Kretanje broja stanovnika 1857.-2001.

Prvim modernim popisom stanovništva (1857. godine) u Podvelebitskom primorju registriran je 18.601 stanovnik. Tijekom sljedećih pola stoljeća broj stanovnika uglavnom se povećavao (s izuzetkom manjeg smanjenja u 1870-im godinama). Maksimalna naseljenost dosegnuta je 1910. godine, nakon čega dolazi do kontinuiranog smanjivanja broja stanovnika. Posljednjim popisom, 2001. godine, na promatranom prostoru popisano je tek oko dvije trećine od broja stanovnika iz 1857. godine (Tab. 1).

Godina	Broj stanovnika	Indeks (1857. = 100)	Međupopisno razdoblje	Ukupna promjena	Prosječna godišnja promjena	
					Aps.	%
1857.	18 601	-				
1869.	21 555	115,9	1857-1869.	2 594	246	1,3
1880.	21 240	114,2	1869-1880.	- 315	- 29	- 0,1
1890.	21 900	118,2	1880-1890.	759	76	0,4
1900.	24 158	129,9	1890-1900.	2 168	217	1,0
1910.	26 217	140,9	1900-1910.	2 059	206	0,9
1921.	23 828	128,1	1910-1921.	- 2 389	- 217	- 0,8
1931.	23 057	124,0	1921-1931.	- 771	- 77	- 0,3
1948.	20 242	108,0	1931-1948.	- 2 815	- 166	- 0,7
1953.	19 848	106,7	1948-1953.	- 394	- 79	- 0,4
1961.	18 712	100,6	1953-1961.	- 1 136	- 142	- 0,7
1971.	16 383	88,1	1961-1971.	- 2 329	- 233	- 1,2
1981.	14 750	79,3	1971-1981.	- 1 633	- 163	- 1,0
1991.	14 131	76,0	1981-1991.	- 619	- 62	- 0,4
2001.	12 275	66,0	1991-2001.	- 1 856	- 186	- 1,3

Tab. 1. Kretanje broja stanovnika u Podvelebitskom primorju 1857.-2001.

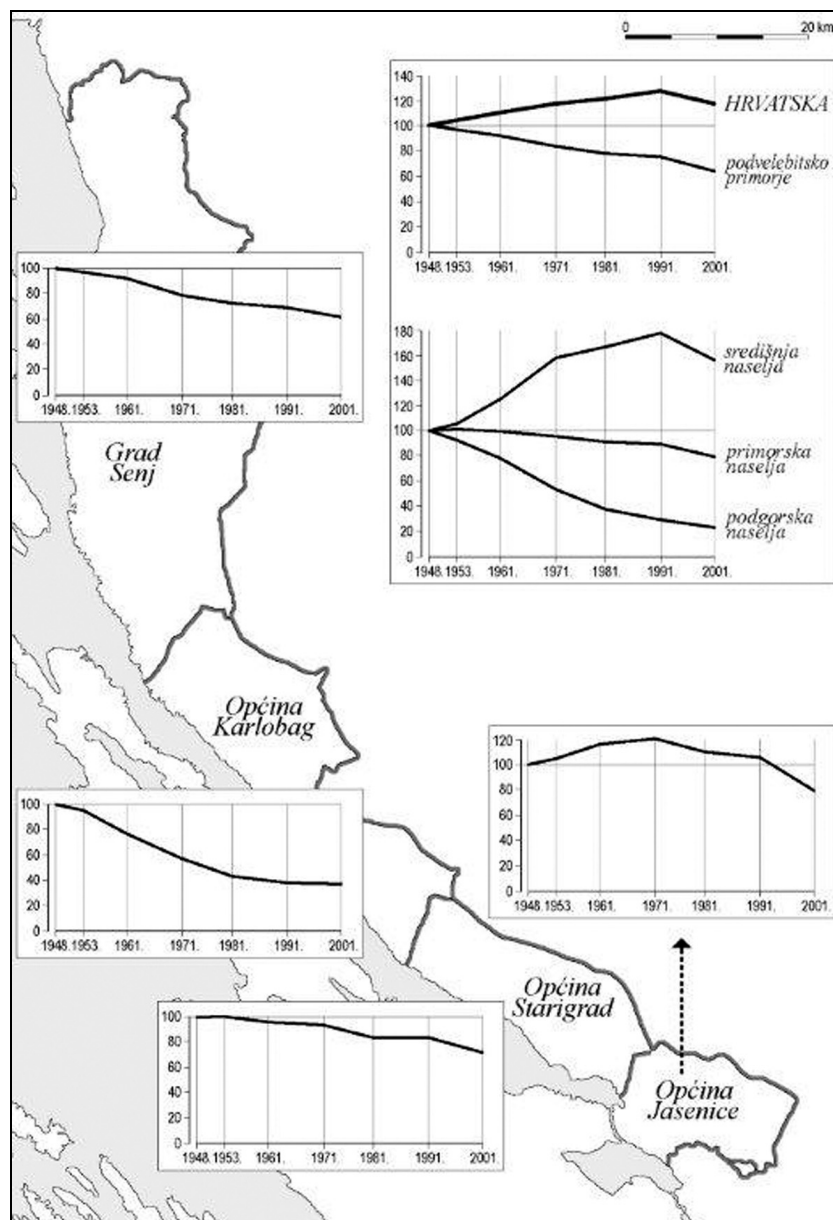
Izvor: 2, 3 i 4

Apsolutno najveća depopulacija zabilježena je u razdoblju najveće socijalno-prostorne mobilnosti stanovništva, od sredine 20. stoljeća do početka 1990-ih godina (međupopisno razdoblje 1948.-1991.), dok se najvećim godišnjim prosjekom smanjenja stanovništva ističu ratom obilježene 1990-e, a potom 1960-e i 1970-e godine.

Komparativna analiza demografskog razvoja Podvelebitskog primorja i Hrvatske poslije Drugog svjetskog rata pokazuje divergentne tendencije do početka 1990-ih godina; umjeren porast broja stanovnika Hrvatske (indeks 119,4) i njegovo znatnije smanjenje u Podvelebitskom primorju (indeks 69,8), te depopulaciju u obje promatrane cjeline 1991.-2001., ali osjetno intenzivniju u Podvelebitskom primorju (indeks 86,9) od prosjeka Hrvatske (indeks 98,3).

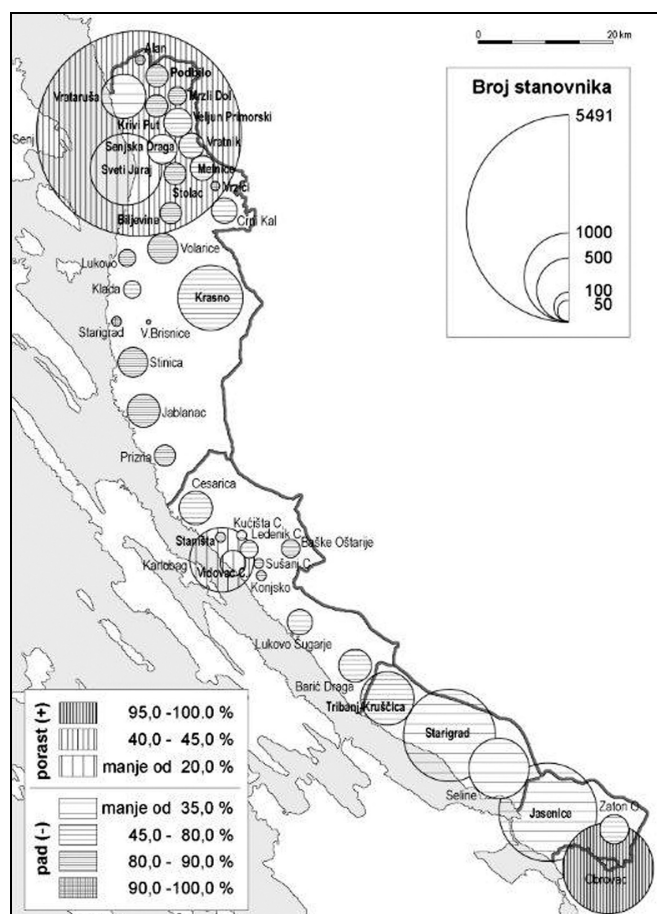
Slične, geografski indikativne, razlike u dinamici broja stanovnika 1948.-2001. postoje i među manjim prostornim cjelinama Podvelebitskog primorja. S jedne strane, očituju se u intenzivnijoj depopulaciji njezina sjevernog (Grad Senj) i srednjeg (općina Karlobag), nego južnog dijela, u kojem općina Starigrad bilježi blagi pad, a općina Jasenica do početka 1970-ih godina čak i porast broja stanovnika. Stabilniji demografski razvoj u južnom dijelu promatranog prostora posljedica je pozitivnog prirodnog kretanja u te dvije općine (izuzev kratkotrajnog razdoblja, 1979.-1984. u općini Starigrad) do najnovijeg razdoblja. Još su izrazitije prostorne razlike u demografskom razvoju poslije Drugog svjetskog rata među zonama naseljenosti Podvelebitskog primorja. Očituju se u izrazitoj depopulaciji podgorskih, a od 1953. sve više i priobalnih naselja, uz istovremeno osjetan porast broja stanovnika u središnjim naseljima do početka 1990-ih i njihovu depopulaciju u posljednjem međupopisnom razdoblju (Sl. 2).

Izložene razlike u kretanju broja stanovnika između podgorskih, primorskih i središnjih naselja umnogome su rezultat lokalnog okupljanja i diferenciranja u razdoblju najdinamičnije socijalno-prostorne mobilnosti stanovništva. Težište lokalne polarizacije bilo je u Senju, na koji otpada čak 84,2% ukupnog porasta broja stanovnika u središnjim naseljima 1948.-2001. Za razliku od Senja, u kojemu se broj stanovnika udvostručio (s 2.722 st. godine 1948. na 5.491 st. godine 2001.), ostala središnja naselja zabilježila su umjeren porast (Obrovac za 378 st. ili 55,6%, Karlobag za 145 st. ili 39,4%), do skromna porasta (Starigrad za 89 st. ili 9,8%), a Jasenice čak i pad (-94 st. ili -7,1%). Pored navedenih središta jedinica lokalne samouprave, pozitivno kretanje stanovništva među naseljima u promatranom razdoblju zabilježio je još samo Sv. Juraj (133 st. ili 23,8%).

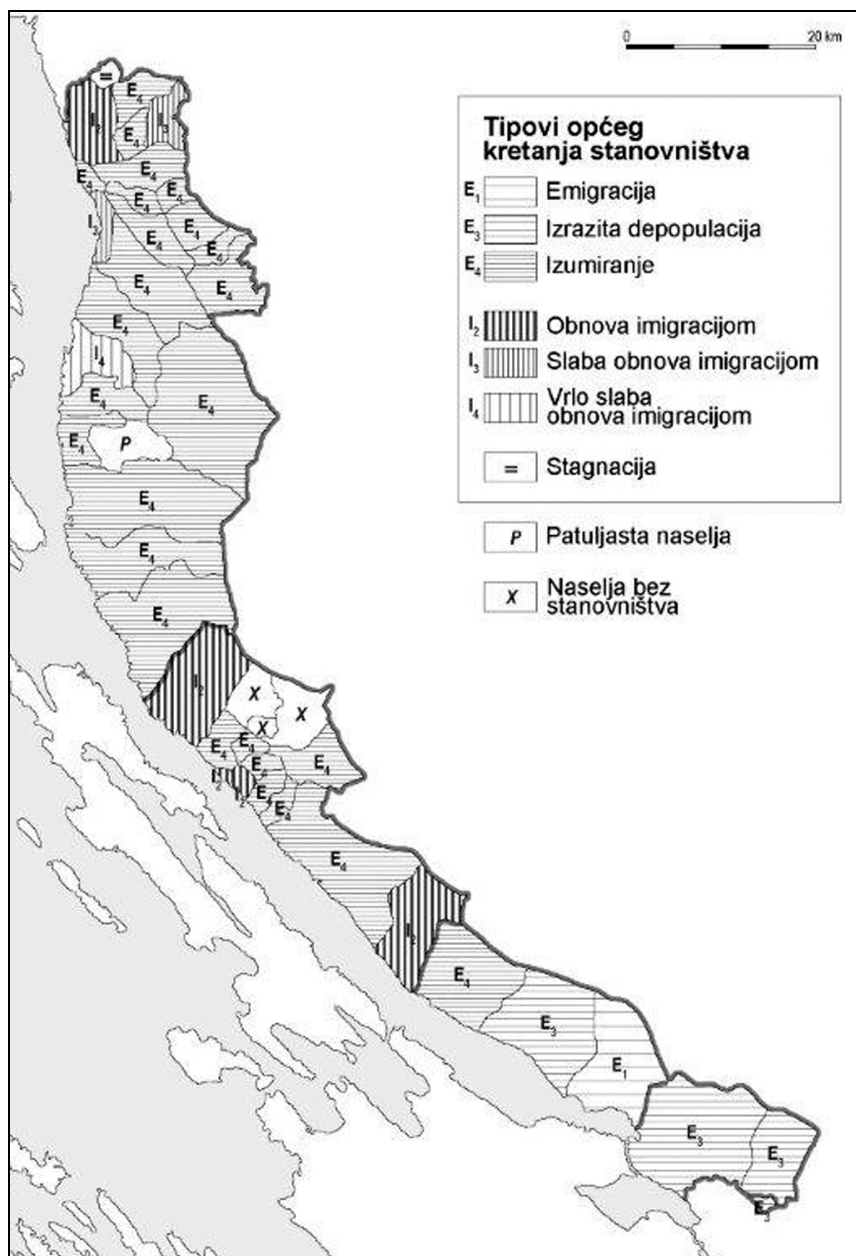
Sl. 2. Kretanje broja stanovnika u prostornim jedinicama Podvelebitskog primorja 1948.-2001.

Kako je do brže socijalno-prostorne pokretljivosti došlo nakon modernizacije priobalne ceste (od kraja 1950-ih godina), poblizi interes zaslužuje promjena broja stanovnika po naseljima Podvelebitskog primorja 1961.-2001. Provedena analiza pokazuje visoke stope demografskog rasta Senja i Obrovca, skroman porast broja stanovnika u Karlobagu i Svetom Jurju, te više ili manje izrazitu depopulaciju svih ostalih naselja. Pored podgorskih naselja, od kojih su Crni Dabar, Došen Dabar i Ravni Dabar depopulirali već 1970-ih godina, najvišim i visokim stopama depopulacije ističu se i periferna, od lokalnih središta udaljenija, priobalna naselja (Sl. 3).

Sl. 3. Promjena broja stanovnika u naseljima Podvelebitskog primorja 1961.-2001.

Sl. 4. Opće kretanje stanovništva u naseljima Podvelebitskog primorja 1991.-2001.

Opće kretanje stanovništva 1961.-2001.

Za bolje razumijevanje dinamičkih značajki stanovništva nije dovoljna samo međupopisna promjena, nužni su složeniji pokazatelji koji daju podrobniju sliku određenog prostora i razdoblja.⁴ Sintetički pokazatelj demografskog razvoja ukupno je ili opće kretanje stanovništva koje pokazuje odnos i utjecaj prirodnoga kretanja i prostorne pokretljivosti stanovništva u određenom razdoblju. Ovisno o tome je li migracijska bilanca pozitivna ili negativna, određujemo da li je neki prostor eksodusnog (E) ili imigracijskog (I) obilježja, a na temelju međusobnog odnosa navedenih odrednica opće populacijske dinamike – prirodnoga i mehaničkog kretanja – i njegova pobliza tipološka obilježja.⁵

Prostorna cjelina	Promjena broja stanovnika		Prirodno kretanje		Selidbeni saldo		Tip kretanja stanovništva
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	
1961. - 1971.							
Hrvatska	266.625	6,4	171.565	4,1	94.958	2,3	I ₁
Podvelebitsko primorje	-1.674	-8,7	790	4,1	-2.464	-12,8	E ₃
1971. - 1981.							
Hrvatska	175.248	4,0	186.810	4,2	-11.562	-0,3	E ₁
Podvelebitsko primorje	-1.363	-7,8	272	1,5	-1.635	-9,3	E ₃
1981. - 1991.							
Hrvatska	182.796	4,0	87.579	1,9	95.217	2,1	I ₁
Podvelebitsko primorje	-416	-2,6	-175	-1,1	-241	-1,5	E ₄
1991. - 2001.							
Hrvatska	-346.805	-7,2	-20.954	-0,4	-325.851	-6,8	E ₄
Podvelebitsko primorje	-2.461	-15,6	-425	-2,7	-2.036	-12,9	E ₄

Tab. 2. Komparativna analiza općeg kretanja stanovništva Hrvatske i Podvelebitskog primorja po međupopisnim razdobljima 1961.-2001. *Izvor: 2, 3, 4 i 5*

Usporedba općeg kretanja stanovništva Podvelebitskog primorja i Hrvatske po međupopisnim razdobljima 1961.-2001. pokazuje da je iseljavanje bilo temeljni oblik prostorne pokretljivosti stanovništva, a stoga i nadređeni čimbenik demografskog razvoja promatranog prostora od početka 1960-ih

⁴ I. NEJAŠMUĆ, 2005, 61.

⁵ M. FRIGANOVIĆ, 1987, 100-101.

godina. To se očituje u negativnom selidbenom saldu u svim međupopisnim razdobljima tijekom promatrana četiri desetljeća, kao i njegovom ukupnom iznosu od -6.376 stanovnika. S obzirom na to da, zbog zanemarivog doseljavanja, taj broj približno odgovara mehaničkom odljevu stanovništva, to znači da je u razdoblju 1961.-2001. iselilo više od trećine (34,1%) od ukupnog broja stanovnika tog dijela priobalja iz 1961. godine.

Zbog posljedičnog utjecaja na prirodno kretanje (od početka 1980-ih godina sve više prevladava denatalitet), to se na odgovarajući način odrazilo i u općem kretanju stanovništva. Tako je Podvelebitsko primorje 1960-ih i 1970-ih godina imalo obilježja eksodusnog prostora s trendom izrazite depopulacije (E_3), a 1980-ih i 1990-ih godina eksodusnog prostora s trendom izumiranja (E_4). Pritom je negativnim trendovima znatno prednjačilo u odnosu na prosjek Hrvatske koja je taj krajnji i najnepovoljniji tip općeg kretanja stanovništva prvi put zabilježila u posljednjem međupopisnom razdoblju (Tab. 2).

Iseljavanje iz Podvelebitskog primorja od početka 1960-ih godina odvijalo se prostorno i vremenski neujednačeno. Ukupno najvišu apsolutnu vrijednost emigracije 1961.-2001. bilježi Grad Senj, dok je po relativnom mehaničkom odljevu stanovništva prednjačila općina Karlobag. Analiza migracijskog salda po međupopisnim razdobljima pokazuje da su se te dvije jedinice lokalne samouprave izdvojile zbog najvećeg iseljavanja u 1960-im godinama. U 1970-im i 1980-im godinama razlike među njima postupno se smanjuju, dok u posljednjem međupopisnom razdoblju relativno najveću emigraciju bilježe općine Jasenice i Starigrad. Pritom se demografski mala općina Jasenice (1.329 st.) brojem iseljenika znatno približila višestruko većem gradu Senju (8.134 st. 2001.), što je očito posljedica ratnih zbivanja u tom dijelu Podvelebitskog primorja.

Prema selidbenom saldu, slične razlike u dinamici iseljavanja postoje i među zonama naseljenosti Podvelebitskog primorja. U 1960-im i 1970-im godinama žarište emigracije bila su podgorska naselja, dok se u 1990-im godinama glavnina iseljenika regrutirala iz središnjih, odnosno priobalnih naselja (Tab. 3).

Detaljniji uvid u nepovoljna obilježja recentnog demografskog razvoja Podvelebitskog primorja pruža analiza općeg kretanja stanovništva po naseljima 1991.-2001. Potkrjepljuje ih podatak da 70% od ukupnog broja naselja pripada eksodusnom tipu, od čega ih čak 60,5% karakterizira trend demografskog izumiranja. Dodaju li se tome i tri naselja bez stanovništva (Crni Dabar, Došen Dabar i Ravni Dabar) i dva patuljasta naselja (Alan, 11 stanovnika i Velike Brisnice, 1 stanovnik, od kojih je potonje danas također bez stanovništva), proizlazi da je gotovo 80% naselja ovog dijela priobalja depopuliralo ili je na putu depopulacije (trend izumiranja) (Sl. 4).

Prostorno-anali- tička jedinica	Promjena broja stanovnika		Prirodno kretanje		Selidbeni saldo		Tip kretanja stanov- ništva
	Aps.	%	Aps.	%	Aps.	%	
1961. - 1971.							
Grad Senj	-1.836	-15,0	287	2,3	-2.123	-17,4	E ₃
Općina Karlobag	-538	-25,5	29	1,4	-567	-26,9	E ₃
Općina Starigrad	-44	-1,8	178	7,4	-222	-9,2	E ₂
Općina Jasenice	89	4,5	296	15,1	-207	-10,5	E ₁
- Podgorska naselja	-1.645	-31,7	56	1,1	-1.701	-32,7	E ₃
- Primorska naselja	-684	-5,1	734	5,4	-1.418	-10,5	E ₂
- Središnja naselja	1.913	25,5	741	9,9	1.172	15,6	I ₁
1971. - 1981.							
Grad Senj	-817	-7,9	91	0,9	-908	-8,7	E ₃
Općina Karlobag	-378	-24,1	-44	-2,8	-334	-21,3	E ₄
Općina Starigrad	-254	-10,8	53	2,2	-307	-13,0	E ₃
Općina Jasenice	-184	-9,0	172	8,4	-356	-17,3	E ₃
- Podgorska naselja	-1.027	-28,9	18	0,5	-1.045	-29,4	E ₃
- Primorska naselja	-606	-4,7	254	2,0	-860	-6,7	E ₃
- Središnja naselja	528	5,6	803	8,5	-275	-2,9	E ₁
1981. - 1991.							
Grad Senj	-387	-4,0	-117	-1,2	-270	-2,8	E ₄
Općina Karlobag	-153	-12,8	-80	-6,7	-73	-6,1	E ₄
Općina Starigrad	-10	-0,5	1	0,0	-11	-0,5	E ₃
Općina Jasenice	-69	-3,7	21	1,1	-90	-4,8	E ₃
- Podgorska naselja	-563	-22,3	-198	-7,8	-365	-14,5	E ₄
- Primorska naselja	-56	-0,5	23	0,2	-79	-0,6	E ₃
- Središnja naselja	642	6,5	570	5,7	72	0,7	I ₁
1991. - 2001.							
Grad Senj	-1.061	-11,5	-432	-4,7	-629	-6,8	E ₄
Općina Karlobag	-20	-1,9	-117	-11,3	97	9,3	I ₄
Općina Starigrad	-304	-14,5	35	1,7	-339	-16,2	E ₃
Općina Jasenice	-471	-26,2	87	4,8	-558	-31,0	E ₃
- Podgorska naselja	-392	-20,0	-172	-8,8	-220	-11,2	E ₄
- Primorska naselja	-1.464	-12,0	-258	-2,1	-1.206	-9,9	E ₄
- Središnja naselja	-1.312	-12,4	-19	-0,2	-1.293	-12,2	E ₄

Tab. 3. Opće kretanje stanovništva u prostornim jedinicama Podvelebitskog primorja po međupopisnim razdobljima 1961-2001. *Izvor: 2, 3, 4 i 5*

Promjene u strukturi naseljenosti (1961.-2001.)

Dugotrajno iseljavanje, pretežno mladog stanovništva, ostavilo je duboke nepovoljne posljedice u strukturi naseljenosti Podvelebitskog primorja. To se, između ostaloga, očituje u uznapredovalom procesu starenja i njime

uvjetovanom negativnom prirodnom kretanju stanovništva, promjeni gustoće naseljenosti te promjeni prosječne veličine naselja u promatranom prostoru.

Od početka 1960-ih godina udio starih (60⁺) u Podvelebitskom primorju gotovo se udvostručio, tako da je 2001. iznosio više od četvrtine ukupnog stanovništva. Pritom među jedinicama lokalne samouprave prednjače periferne općine – Starigrad i Karlobag, a među zonama naseljenosti podgorska naselja, s oko trećinom starih u ukupnom stanovništvu. Nešto manje nepovoljnim obilježjima dobnog sastava među jedinicama lokalne samouprave izdvaja se tek općina Jasenice. Sličan udio starih, kao u općini Jasenice (23,3%), godine 2001. registriran je na širem području bivše općine Obrovac (23,2%) u čijem je sastavu taj dio velebitske primorske padine bio do 1993. godine.⁶

Prostorna jedinica	1961.		2001.	
	Udio starih (60 ⁺)	Pokazatelj ostarjelosti*	Udio starih (60 ⁺)	Pokazatelj ostarjelosti*
Hrvatska	11,8	3	21,8	6
Podvelebitsko primorje	13,2	3	26,1	7
Grad Senj	13,6	3	26,1	7
Općina Karlobag	15,5	3	32,2	7
Općina Starigrad	13,2	3	33,7	7
Općina Jasenice	9,4	2	23,3	6
- Podgorska naselja	11,9	2	31,4	7
- Primorska naselja	13,8	3	26,9	7
- Središnja naselja	11,9	2	22,4	6

Tab. 4. Promjena udjela starog stanovništva i pokazatelj ostarjelosti u prostornim jedinicama Podvelebitskog primorja 1961-2001. *Izvor:* 6* Tipovi ostarjelosti (prema: Klemenčić, 1990) 1 – na pragu starenja, 2 – starenje, 3 – starost, 4 – duboka starost, 5 – vrlo duboka starost, 6 – izrazito duboka starost, 7 – krajnje duboka starost

Brzina i intenzitet procesa demografskog starenja očituju se u promjeni tipa ostarjelosti stanovništva, od tipa 3 – *starost* 1961. do 7 – *krajnje duboka starost* 2001. godine. Taj posljednji i najnepovoljniji tip ostarjelosti stanovništva karakterizira sve jedinice lokalne samouprave, izuzev općine Jasenice, te obje zone naseljenosti, podgorska i primorska naselja. Uz općinu

⁶ V. GRAOVAC – M. GLAMUZINA, 2002, 89.

Jasenice, nešto manje nepovoljan tip ostarjelosti 2001. godine karakterizirao je i središnja naselja (Tab. 4).

Intenzivan proces demografskog starenja odrazio se u sve nepovoljnijem prirodnom kretanju stanovništva. Tako je već 1980-ih godine zabilježen zamjetan prirodni pad koji se 1990-ih godina višestruko povećao. Posebno je, međutim, nepovoljno što se intenzitet negativnog procesa pojačava, tako da je samo u proteklih sedam godina ovog desetljeća (2001.-2007.) registriran denatalitet za 521 stanovnika. Pritom se najvećom negativnom stopom prirodnog pada među jedinicama lokalne samouprave izdvaja općina Karlobag, većom čak i od podgorskih naselja, dok jedino općina Jasenice bilježi pozitivno prirodno kretanje i u najnovijem razdoblju.

U novije vrijeme, kada zbog složenijega socijalno-gospodarskog razvoja i podmaklog stupnja demografske ostarjelosti proces iseljavanja sve više jenjava, negativno prirodno kretanje postaje temeljni čimbenik depopulacije Podvelebitskog primorja. Tako se samo denatalitetom u razdoblju od 2001 do 2007. broj stanovnika promatranog prostora smanjio za 4,2%, a u općini Karlobag čak za 8,3% (Tab. 5).

Prostorna jedinica	Broj stanovnika 2001.	Prirodno kretanje 2001-2007.		Broj stan. 2007.* (broj st. 2001. umanjeno za prirodni pad 2001-2007.)
		Aps.	Stopa (%) prirodne promjene	
Podvelebitsko primorje	12.275	-521	-4,2	11.754
Grad Senj	8.134	-382	-4,7	7.752
Općina Karlobag	1.019	-85	-8,3	934
Općina Starigrad	1.793	-58	-3,2	1.735
Općina Jasenice	1.329	4	0,3	1.333
- Podgorska naselja	1.568	-118	-7,5	1.450
- Primorska naselja	10.707	-401	-3,7	10.306
- Središnja naselja	9.280	-186	-2,0	9.094

* Bez migracijske komponente Tab. 5. Utjecaj prirodnog pada na kretanje broja stanovnika u prostornim jedinicama Podvelebitskog primorja 2001-2007. Izvor: 4 i 6

Izloženi demografski procesi neposredno se odražavaju u promjeni opće relativne gustoće naseljenosti i prosječne veličine naselja Podvelebitskog primorja. Tako se 1961.-2001. prosječna gustoća naseljenosti smanjila za više

od četvrtine. Do relativno najvećeg smanjenja gustoće naseljenosti među jedinicama lokalne samouprave došlo je u općini Karlobag, a od zona naseljenosti u podgorskim naseljima. Rezultat toga je da se naseljenost u toj općini prorijedila na manje od 4 st./km², po čemu taj prostor sve više poprima obilježja prave subekumene (Tab. 6).

Prostorna jedinica	St./km ² 1961.	St./km ² 2001.	Promjena 1961-2001.	
			Aps.	%
Hrvatska	73,5	78,4	4,9	6,7
Podvelebitsko primorje	16,6	12,3	-4,3	-25,9
Grad Senj	18,5	12,3	-6,2	-33,5
Općina Karlobag	7,5	3,6	-3,9	-52,0
Općina Starigrad	14,1	10,5	-3,6	-25,5
Općina Jasenice	46,3	31,3	-15,0	-32,4
- Podgorska naselja	12,8	3,9	-8,9	-69,5
- Primorska naselja	18,0	14,3	-3,7	-20,6
- Središnja naselja	95,9	118,5	22,6	23,6

Tab. 6. Promjena gustoće naseljenosti u prostornim jedinicama Podvelebitskog primorja 1961-2001. *Izvor: 2, 4 i 7*

Prostorna jedinica	1961.	2001.	Promjena 1961-2001.	
			Aps.	%
Podvelebitsko primorje	437	303	-134	-30,7
Grad Senj	360	339	-21	-5,8
Općina Karlobag	151	73	-78	-51,7
Općina Starigrad	802	598	-204	-25,4
Općina Jasenice	982	665	-317	-32,3
- Podgorska naselja	236	71	-165	-69,9
- Primorska naselja	615	487	-128	-20,8
- Središnja naselja	1.502	1.856	352	23,6

Tab. 7. Promjena prosječne veličine naselja u prostornim jedinicama Podvelebitskog primorja 1961-2001. *Izvor: 2, 4*

Prorjeđivanje naseljenosti prate i odgovarajuće promjene u veličinskoj strukturi naselja Podvelebitskog primorja. Tako se 1961.-2001. prosječna veličina naselja smanjila za 134 stanovnika, odnosno gotovo trećinu. Apsolutno najveće smanjenje prosječne veličine naselja među jedinicama lokalne samouprave zabilježeno je u općini Jasenice, a relativno najveće u općini Karlobag, dok se najvećim smanjenjem među zonama naseljenosti očekivano

ističu podgorska naselja. Jedino je, i to osjetno, povećana prosječna veličina središnjih naselja promatranog prostora (Tab. 7).

DISKUSIJA

Izuzev Senja i Obrovca, koje karakterizira dugotrajniji kontinuitet postojanja, postojeća struktura naseljenosti Podvelebitskog primorja uglavnom je utemeljena i razvija se od druge polovine 17. stoljeća. Veća prirodna nosivost i osjetan porast gospodarske nosivosti nakon priključenja podunavsko-sjevernojadranskom prometnom sustavu (*Jozefinska cesta*, 1770-79) utjecali su da je težište naseljenosti sredinom 19. stoljeća bilo u sjevernom dijelu velebitske primorske padine, na području Grada Senja (71,3% stanovništva promatranog prostora 1857. godine).

Demografski razvoj Podvelebitskog primorja tijekom druge polovine 19. stoljeća pretežno se odvijao pod utjecajem visokih i stagnantnih stopa nataliteta te razmjerno visokih i promjenljivih stopa mortaliteta, karakterističnih za predtranzicijsko razdoblje.⁷ Temeljni čimbenik tadašnje pozitivne dinamike broja stanovnika bio je natalitet, jer je razdoblje 1860.-1909. bilo obilježeno konstantnim porastom broja živorođenih. No, za razliku od istočnokvarnerskoga i goransko-ličkog prostora, gdje dolazi do smanjenje nataliteta već 1890-ih godina, u velebitskom primorju najveći je broj rođenih upravo u razdoblju 1880.-1910.⁸ To, kao i kasniji ulazak u ranu fazu demografske tranzicije, posredno svjedoči o kašnjenju modernizacijskih procesa na velebitskoj primorskoj padini za širim okruženjem. Tako se, primjerice, stopa mortaliteta u ličkom zaleđu smanjila s prosječno 37,3‰ u razdoblju 1874.-1877. na 25,2‰ (1877.-1883.), odnosno 22,5‰ (1906.-1910.). Za razliku od toga, na području današnjega Grada Senja visoke su se stope mortaliteta zadržale sve do 1905. godine (prosječno 30,6‰ u razdoblju 1901.-1905.) i počele su opadati tek između 1905. i 1910. godine (22,5‰ godine 1910.).⁹ U južnom dijelu Podvelebitskog primorja stope mortaliteta bile su u laganom porastu sve do 1939. godine,¹⁰ što posredno svjedoči o njegovu tadašnjem zaostajanju za sjevernim i srednjim dijelom velebitske primorske padine.

⁷ A. WERTHEIMER – BALETIĆ, 1999, 115-121.

⁸ U prilog tome svjedoči podatak da je na području tadašnjega upravnog kotara Senj (s upravnim općinama Jablanac, Krivi Put i Sveti Juraj) te Grada Senja u razdoblju 1891.-1910. zabilježen prirodni prirast od ukupno 3.907 stanovnika. No, zbog intenzivnoga iseljavanja (istovremeno je ostvaren i negativni migracijski saldo od 5.279 stanovnika) na kraju tog razdoblja, 1910. godine, registrirana je depopulacija od 1.372 stanovnika (M. KRESER, 1917, 109)

⁹ B. KESIĆ i dr., 1973, 497.

¹⁰ V. ROGIĆ, 1958, 59.

Zahvaljujući prije svega visokom priraštaju (u rasponu od 11,5 do 16,5% između 1901. i 1910. na području Grada Senja)¹¹ broj stanovnika Podvelebitskog primorja rastao je do 1910. godine. Maksimum naseljenosti tada su dosegle sve jedinice lokalne samouprave izuzev općine Starigrad gdje je najveći broj stanovnika zabilježen 1921. godine. Demografski regres u razdoblju 1869.-1880. posljedica je izrazito visokog mortaliteta 1871-1875., kada je zbog istovremenog utjecaja velike gospodarske krize, gladi i epidemija bolesti (kolera) u Hrvatskoj prosječno godišnje umiralo dvostruko više stanovnika nego na početku tog desetljeća.¹² U tom razdoblju zabilježene su i ekstremne vrijednosti stopa mortaliteta na području Vojne krajine (47,51%), što je druga najveća stopa mortaliteta, odmah iza one apsolutno najveće (51,84% 1846-1850.) u stogodišnjem razdoblju 1780.-1880.¹³

Uz sastavnice prirodnog kretanja, od 1870-ih godina demografski razvoj Podvelebitskog primorja sve više se odvijao i pod utjecajem iseljavanja. Pored emigracije u prekomorske zemlje, od početka 20. stoljeća veliko značenje ima i kolonizacija u ravničarska područja te gradove u unutrašnjosti Hrvatske.¹⁴ Zbog kontinuiranog mehaničkog odljeva, iseljavanje sve više postaje nadređeni čimbenik demografskog razvoja koji neposredno, smanjivanjem broja stanovnika, i posredno, preko utjecaja na dobni sastav i prirodno kretanje, utječe na kretanje broja stanovnika tog dijela priobalja.

Unatoč smanjenju broja stanovnika 1910.-1931. za više od 12%, krizna obilježja socijalno-gospodarskog razvoja nastavila su se i razdoblju između dvaju svjetskih ratova. O dubini tadašnje krize posredno svjedoči i agrarna prenaseljenost 1931. godine na području nekadašnjih kotareva Senj, Gospić i Benkovac, koji su obuhvaćali njegov sjeverni, srednji i južni dio, od 51.387 ili 54,9% ukupnog broja poljoprivrednika, s rasponom od 35,8% u kotaru Gospić, do čak 65,0% u kotaru Senj.¹⁵

Intenzivno iseljavanje tijekom prve polovice 20. stoljeća odrazilo se u produbljavanju procesa depopulacije, koja je bila posebno intenzivna u ratnim međupopisnim razdobljima, 1910-1921. i 1931-1948. Pritom treba napomenuti da je ratom uzrokovana depopulacija u ovom dijelu priobalja manje rezultat neposrednih žrtava rata, a više posrednih demografskih gubitaka zbog ratnih okolnosti.¹⁶

¹¹ B. KESIC i dr., 1973, 497.

¹² J. GELO, 1987, 147.

¹³ J. GELO, 1987, 148.

¹⁴ Usp. V. ROGIĆ, 1958; M. RAJKOVIĆ – J. JURKOVIĆ, 2008.

¹⁵ R. BIČANIĆ, 1940, 26-29.

¹⁶ I. NEJAŠMIĆ, 1991, 52-55, 60-64.

Zbog zaostajanja u gospodarskom razvoju, iseljavanje se nesmanjenim intenzitetom nastavilo i nakon Drugoga svjetskog rata. U sjevernom dijelu Podvelebitskog primorja ono je dodatno bilo potencirano sporom poratnom obnovom Senja čije gospodarstvo nije moglo dati jači zamah razvoju grada. Povoljniji uvjeti za razvoj nastupili su tek od kraja 1950-ih godina, kao rezultat modernizacije priobalne ceste, tzv. *Jadranske magistrale* (dionica između Novog Vinodolskog i Zadra završena je do 1959. godine), čijim su završetkom stvorene pretpostavke za brži razvoj, prije svega, turizma i s njim povezanih uslužnih djelatnosti.

Skromni, ali prepoznatljivi razvojni impulsi pod utjecajem razvoja turizma i pratećih uslužnih djelatnosti, uglavnom u središnjim naseljima, potakli su postupno preseljavanje stanovništva iz podgorskih u priobalna naselja. Za razliku od podgorskih, odnosno ruralnih naselja u zaleđu drugih dijelova primorja, stanovništvo podgorskih naselja na primorskoj padini Velebita nije silazilo prema moru prije modernizacije priobalne ceste. U ovom dijelu priobalja nije bilo poticaja koji su, primjerice, u kvarnerskom i srednjodalmatinskom prostoru pokrenuli takvo restrukturiranje naseljenosti već od kraja 19. stoljeća.¹⁷

Lokalno preseljavanje, iz podgorskih u priobalna, poglavito središnja, naselja Podvelebitskog primorja višestruko je zaostajalo za iseljavanjem u gradove izvan tog područja. Kao najveći centar rada, glavno središte doseljavanja među priobalnim naseljima bio je Senj koji je u tridesetogodišnjem razdoblju (1961.-1991.) zabilježio pozitivan neto-saldo migracija za oko 1.500 stanovnika. Do najvećeg doseljavanja došlo je tijekom 1960-ih godina, a među doseljenicima je prevladavalo podgorsko stanovništvo iz Krivoputske mikroregije.¹⁸ Rezultat toga je da, prema nekim procjenama, u Senju danas živi oko 80% Krivopučana.¹⁹ Pored Senja, od početka 1980-ih godina Krivopučani su se u većem broju počeli doseljavati i u njegovo prigradsko naselje, Vratarušu, zahvaljujući čemu se broj stanovnika tog naselja u razdoblju 1981.-2001. udvostručio.

Pored Senja, relativno značajnu imigraciju stanovništva u promatranom tridesetogodišnjem razdoblju zabilježio je i Obrovac. Osim razvoja funkcije rada (pri čemu u slučaju Obrovca posebno značenje ima izgradnju tvornice glinice – *Jadral* i RHE Obrovac), povećano doseljavanje u Senj i Obrovac u znatnoj je mjeri uzrokovano i istaknutim značenjem općina u društveno-

¹⁷ Usp. V. ROGIĆ, 1968, 1970; I. BAUČIĆ i dr., 1966; K. DERADO, 1976; M. MATAS, 1985.

¹⁸ D. HUSANOVIĆ-PEJNOVIĆ – D. PEJNOVIĆ, 2009, 19.

¹⁹ M. RAJKOVIĆ, 2008, 85-86.

političkom sustavu tadašnje države između početka 1960-ih i 1990-ih godina, koje su centralizacijom investicija poticale okupljanja stanovništva u općinskim središtima.²⁰

Sličan proces prostorne mobilnosti stanovništva između udaljenijih naselja od obale i lokalnih središta u priobalju odvijao se i u drugim dijelovima Podvelebitskog primorja. Tako je skromno doseljavanje stanovništva od početkom 1980-ih registrirano i u Svetom Jurju, odnosno Karlobagu, uz zamjetnije povećanje njihova pozitivnog migracijskog salda tijekom 1990-ih godina. To je potaklo depopulaciju perifernih naselja, tako da su pojedini zaseoci na području općine Starigrad demografski opustjeli već do početka 1990-ih godina.²¹ No, temeljni razlog iskazanoga pozitivnog neto-salda migracija u Svetom Jurju i Karlobagu 1990-ih godina nije posljedica doseljavanja podgorskog stanovništva, već je povezan s porastom broja kuća za odmor (tzv. *vikendica*) stanovništva iz unutrašnjosti koji zbog spekulativnih razloga imaju fiktivno prijavljen boravak u tim mjestima.

Unatoč razvojnim impulsima pod utjecajem modernizacije priobalne ceste, Podvelebitsko primorje trajno je zaostajalo u regionalnom razvoju Hrvatske. U prilog tomu svjedoči i razina opće razvijenosti 1976. godine bivših općina na tom području u odnosu na prosjek razvijenosti Hrvatske - Obrovac 47,1%, Gospić 59,3%, Zadar 90,0% i Senj 95,7%.²² Primjenom mjera za usklađeniji regionalni razvoj Hrvatske razvojno zaostajanje tog prostora u 1980-im godinama donekle se smanjilo. To se očituje u porastu opće razvijenosti u bivšim općinama 1983. godine - Obrovac 56,7%, Gospić 73,5%, Zadar 94,8% i Senj 103,3% u odnosu na prosjek Republike Hrvatske.²³ Unatoč relativno napretku, razvojno zaostajanje Podvelebitskog primorja za prosjekom Hrvatske i nadalje je bilo glavni potisni faktor iseljavanja s tog područja do početka 1990-ih godina. Rezultat toga je da je emigracija u razdoblju 1961.-1991. gotovo peterostruko nadmašila okupljanje stanovništva u središnjim naseljima promatranog prostora.²⁴

U posljednjem međupopisnom razdoblju, 1991.-2001., Podvelebitsko primorje bilježi razmjerno značajnu depopulaciju (13,1%), ali manje izrazitu nego na širem prostoru Ličko-senjske (37,0), odnosno Zadarske županije²⁵ (24,6%), a pogotovo Like (-45,6%) koja je više bila izložena ratnim

²⁰ A. TOSKIĆ – D. NJEGAČ, 2003, 21.

²¹ D. PERICA – D. ŽIVIĆ, 1995, 363.

²² B. MARENDIĆ i dr., 1982, 38-41.

²³ Z. BALETIĆ, 1985, 31-34.

²⁴ D. HUSANOVIĆ-PEJNOVIĆ, 2000, 278.

²⁵ I. NEJAŠMIĆ, 2008, 40-42.

stradanjima.²⁶ Apsolutno najvećom depopulacijom među jedinicama lokalne samouprave ističe se Grad Senj (posljedica gospodarske stagnacije), a zatim i općina Jasenice (posljedica ratnih zbivanja). Zbog ranijeg iseljavanja stanovništva podgorskih naselja, težište depopulacije u recentnom razdoblju preneseno je na priobalna naselja koja su također u sve većem broju zahvaćena demografskim izumiranjem.

ZAKLJUČAK

Provedena analiza demografskog razvoja Podvelebitskog primorja omogućuje uopćavanje sljedećih zaključnih postavki:

1. Izuzev Senja i Obrovca, koje karakterizira dugotrajniji kontinuitet razvoja, postojeća struktura naseljenosti utemeljena je i razvija se od druge polovine 17. stoljeća.

2. Kao rezultat demografske tranzicije, od sredine 19. st. do Prvog svjetskog rata broj stanovnika konstantno se povećavao (s izuzetkom 1870-ih godina), tako da je 1910. zabilježena maksimalna naseljenost. Nakon Prvog svjetskog rata demografski razvoj primarno je determiniran iseljavanjem stanovništva, što je uzrokovalo kontinuiranu depopulaciju, posebno intenzivnu tijekom 1990-ih godina;

3. Dugotrajno i intenzivno iseljavanje ostavilo je duboke, nepovoljne, posljedice u demografskom razvoju i strukturi naseljenosti promatranog prostora (ubrzani proces starenja, negativno prirodno kretanje, opća sklonost demografskog izumiranja, opadanje gustoće naseljenosti, smanjenje prosječne veličine naselja)

4. S obzirom na karakteristike demografskih procesa prisutne su izrazite razlike između pojedinih dijelova Podvelebitskog primorja. S jedne strane, to se očituje u ranije započetoj demografskoj tranziciji i iseljavanju na području Grada Senja i općine Karlobag, te njihovoj izrazitijoj depopulaciji tijekom druge polovice 20. st. od dalmatinskih općina (Starigrada i Jasenice), a s druge u različitom smjeru i intenzitetu demografskog razvoja između podgorskih, primorskih i središnjih naselja promatranog prostora.

Izloženi negativni demografski procesi u Podvelebitskom primorju nalažu potrebu poduzimanja odgovarajućih mjera radi stabilizacije naseljenosti u tom specifičnom priobalnom pojasu, s izrazitim obilježjima perifernog prostora. Pritom bi ključno značenje trebao imati razvoj funkcije rada u središnjim naseljima. S obzirom na sezonalnost i općenito ograničene mogućnosti turizma u ovom dijelu priobalja, razvoj funkcije rada ubuduće bi u

²⁶ D. PEJNOVIĆ, 2004, 31.

većoj mjeri trebalo temeljiti na proizvodnim djelatnostima, uključujući i onima u funkciji turizma. No za takav razvoj središnjih naselja, koji će ih osposobiti da postanu stožeri stabilizacije naseljenosti u svojim jedinicama lokalne samouprave, svakako je nužna primjena kompleksnijih mjera i instrumenata politike regionalnog i lokalnog razvoja.

Izvori

- Branko KESIĆ – Gizela LUKOVIĆ – Vladimir, STIPETIĆ, Kretanje stanovništva i životnih događaja u Lici od 1857.-1971 godine, u: *Lika u prošlosti i sadašnjosti*, zbornik 5 (ur. B. Gušić, M. Majstorović, Đ. Zatezalo), Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1973, 493-504.
- Mirko KORENČIĆ, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971., *Djela JAZU*, knj. 54, Zagreb, 1979.
- Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, knj. 4, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998.
- www.dzs.hr (Popis stanovništva 2001. godine)
- Prirodno kretanje stanovništva 1963.-2007.*, Interna baza podataka DZS, Zagreb.
- Dobni sastav stanovništva 1961.-2001.*
- Popis stanovništva 1961., Pol i starost, Rezultati za naselja*, Knjiga XI, Savezni zavod za statistiku, SFRJ, Beograd, 1965.
- Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Popis 2001.*, Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska, www.dzs.hr
7. *Površina županija, općina i naselja za područje Republike Hrvatske*, Sektor za katastarski sustav, Odjel posebnih registara, Državna geodetska uprava, 2005.

Literatura

- Zvonimir BALETIĆ, Mjerenje stupnja razvijenosti općina SR Hrvatske u 1983. godini, u: *Razvoj privredno nedovoljno razvijenih krajeva SR Hrvatske* (ur. Z. Baletić), Republički fond za razvoj privredno nedovoljno razvijenih krajeva SRH, Ekonomski institut Zagreb, Zagreb, 1985, 11-41.
- Ivo BAUČIĆ – Wladislaw BIEGAJLO – Ivan CRKVENČIĆ, Jesenice. Prilog poznavanju iskorišćivanja zemljišta obalnog dijela Hrvatske u srednjoj Dalmaciji, *Geografski glasnik*, 28, Zagreb, 93-114.
- Rudolf BIĆANIĆ, *Agrarna prenapučenost*, Gospodarska struktura Banovine Hrvatske, br. 3, Gospodarska sloga, Zagreb, 1940.
- Klement DERADO, Trogirska zagora – suvremeni tokovi razvojnog procesa geografske sredine, *Geografski glasnik*, 38, Zagreb, 1976, 65-74.
- Mladen FRIGANOVIĆ, *Demogeografija: stanovništvo svijeta*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.
- Dragica HUSANOVIĆ-PEJNOVIĆ, Utjecaj prometa na okupljanje naseljenosti u Podvelebitskom primorju, u: *Zbornik radova 2. hrvatskoga geografskog*

- kongresa* (ur. D. Pejnović), Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 2000, 273-283.
- Dragica HUSANOVIĆ-PEJNOVIĆ – Dane PEJNOVIĆ, Demografski razvoj Krivoputske mikroregije: dinamičke i strukturne promjene u uvjetima iseljavanja stanovništva, u: *Živjeti na Krivom Putu*, sv. II (ur. M. Černelić, M. Rajković, T. Rubić), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturni antropologiju, FF-Press i Gradski muzej Senj, Zagreb, 2009, 15-29.
- Jakov GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780 do 1981. godine*, Globus, Zagreb, 1987.
- Vera GRAOVAC – Martin GLAMUZINA, Contemporary dynamics and population structures of former Obrovac area, *Geoadria*, 7(1), Zadar, 2002, 83-96.
- Mladen KLEMENČIĆ, *Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva*, Radovi, 25, Zagreb, 1990, 73-80.
- Milan KRESER, *Gustoća žiteljstva kraljevine Hrvatske i Slavonije*, JAZU, knj. XXVI, Zagreb, 1917.
- Vera KOČI-PAVLAKOVIĆ, Regionalni ekonomski razvoj graničnih krajeva: teorijske osnove i modeli, *Zbornik radova I. hrvatskoga geografskog kongresa* (ur. Z. Pepeonik), Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 1996, 351-358.
- Božo MARENDIĆ – Ivan TURČIĆ – Neven MATES, (1982), Mjerenje i analiza razvijenosti općina SR Hrvatske, u: *Nedovoljno razvijena područja SR Hrvatske* (ur. Z. Baletić, M. Marendić), Ekonomski institut Zagreb, Republički fond za razvoj privredno nedovoljno razvijenih krajeva SRH, Republički zavod za društveno planiranje SRH, Zagreb, 1982, 23-42.
- Mate MATAS, Zagorski pojas splitske općine – primjer egzodusnog područja, *Geografski glasnik*, 47, Zagreb, 1985, 121-152.
- Ivo NEJAŠMIĆ, *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi*, Globus, Zagreb, 1991.
- Ivo NEJAŠMIĆ, Značajke biološkog (demografskog) sastava stanovništva Hrvatske, *Hrvatski geografski glasnik*, 65(1), Zagreb, 2003, 29-54.
- Ivo NEJAŠMIĆ, *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Zagreb, Školska knjiga, 2005.
- Ivo NEJAŠMIĆ, *Stanovništvo Hrvatske: demogeografske studije i analize*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb.
- Dane PEJNOVIĆ, Geografski aspekt revitalizacije depopulacijskih i ratom pogođenih područja Hrvatske na primjeru Like, u: *Zbornik I. hrvatskoga geografskog kongresa* (ur. Z. Pepeonik), Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 1996, 255-273.
- Dane PEJNOVIĆ, Lika: Demographic Development under Peripheral Conditions, *Hrvatski geografski glasnik*, 66(2), Zagreb, 2004, 23-46.
- Dražen PERICA – Dražen ŽIVIĆ, Stanovništvo južnog Velebita s posebnim osvrtom na općinu Starigrad, u: *Paklenički zbornik*, vol. 1 (ur. Z. Tvrtković), Uprava NP Paklenica, Starigrad-Paklenica, 1995, 361-367.
- Marijeta RAJKOVIĆ, Pregled suvremenih migracija Krivopučana, u: *Živjeti na Krivom Putu*, sv. I. (ur. M. Černelić, M. Rajković, T. Rubić), Sveučilište u Zagrebu,

- Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturni antropologiju, FF-Press, Zagreb, 2008, 79-94.
- Marijeta RAJKOVIĆ – Jasmina JURKOVIĆ, Primorski Bunjevci Krivopučani na području Virovitice, u: *Živjeti na Krivom Putu*, sv. I. (ur. M. Černelić, M. Rajković, T. Rubić), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturni antropologiju, FF-Press, Zagreb, 2008, 95-119.
- Veljko ROGIĆ, Velebitska primorska padina: prilog poznavanju evolucije krškog pejzaža, *Geografski glasnik*, 20, Zagreb, 1958, 53-115.
- Veljko ROGIĆ, Vinodol. Suvremena uslovljenost novih odnosa regionalne zonalnosti, *Geografski glasnik*, 20, Zagreb, 1968, 53-115.
- Veljko ROGIĆ, Prostor riječke komune – prilog poznavanju regionalno-geografske problematike, *Geografski glasnik*, 32, Zagreb, 1970, 137-159.
- Aleksandar TOSKIĆ – Dražen NJEGAČ, Changes in Political and Territorial Organization and their Impact on Croatia's Urban System and Regional Development, *Hrvatski geografski glasnik*, 65(1), Zagreb, 2003, 7-23.
- Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999.
- Michael WITHERICK – Simon ROSS – John SMALL, *A Modern Dictionary of Geography*, London, Arnold, 2001.

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF THE SUB-VELEBIT LITTORAL UNDER THE CONDITIONS OF A PERIPHERY

Summary

The sub-Velebit littoral is the most striking example of a rural periphery and, in this vein, a developmentally problematic zone in Croatia's littoral belt. This is, among other things, reflected in the problematic features of the contemporary settlement structure of this area.

With the exception of Senj and Obrovac, which are characterised by long-term developmental continuity, the existing settlement structure was established and developed since the latter half of the 17th century. The first modern census, conducted in 1857, recorded a population of 18,601. The higher natural carrying capacity and the palpable growth in the economic carrying capacity resulting from the activation of the mercantile/intermediary function of Senj since the late 1770s resulted in a focus of settlement in its northern section by the mid-19th century (over 70% of the population of this section of the coastal belt lived in the territory of the City of Senj).

From the mid-19th century until the First World War, the population steadily rose (with the exception of the 1870s), and the maximum population was recorded in 1910. The demographic progress of this time was the result of a growing natural increase (an outcome of the already commenced demographic transition in the northern section of the Velebit coastal front) and emigration (which intensified after the decommissioning of the Austro-Hungarian Military Frontier in the 1870s). Since the early 20th century, emigration increasingly became the fundamental factor of demographic development, which was reflected in depopulation after 1910. The main propulsive factor underlying emigration up to the Second World War was the overpopulation of a passive zone, and thereafter the stagnation in Croatia's regional development. Despite developmental impulses after the modernisation of the coastal highway in the late 1950s, followed by the application of measures aimed at a more balanced regional development in

Croatia during the 1970s and 1980s, stagnation in regional development and the ensuing emigration remained a constant in the development of this zone until the onset of the 1990s. In the last inter-census period, significant absolute and relative depopulation was recorded, which were exacerbated by warfare, especially in the southern section of the area under observation.

Long-term and intense emigration led to deep and unfavourable consequences in the demographic development and settlement structure of the sub-Velebit littoral. In addition to depopulation, i.e. the continual diminishment of social energy, its impact was also manifested in the rapid ageing and negative natural trends, so that this part of the coastal belt had acquired the features of an exodus zone with a dying-off trend by the 1980s. The negative intensity of demographic processes continues to grow, which is demonstrated by the over one-quarter share of the elderly in the population and the ageing indicators with "extreme deep age" features by 2001, and the negative natural trends and consequent depopulation of 4.2% during the period from 2001-2007. These negative demographic processes are correspondingly reflected in the settlement structure, above all in the continual decline in settlement density and decrease in the average size of settlements.

Given the features of demographic processes, there are nonetheless considerably notable internal differences between individual parts of the sub-Velebit littoral. On the one hand, these differences are manifested in the already-commenced demographic transition and emigration from the northern and central sections, which up to the 1870s grew within the scope of the Military Frontier (City of Senj and the Karlobag Municipality), and their absolute (City of Senj) and relative (Karlobag Municipality) depopulation as a periphery to Dalmatian municipalities (Starigrad and Jasenice). On the other hand, they are reflected by differences in the direction and intensity of demographic processes between submontane, coastal and central settlements. In contrast to the remaining sections of the littoral, here the submontane settlements (northern and central sections of the Velebit coastal front) did not move down towards the sea prior to the modernisation of the *Adriatic highway*, and after this the process lagged greatly behind the emigration outside of this zone. The notably modest demographic growth of Karlobag and several other coastal settlements from 1991 to 2001, as opposed to the depopulation of all other settlements (including central settlements), was in fact due to fictive registration motivated by the speculation of owners of vacation housing.

The negative demographic processes in the sub-Velebit littoral shown here indicate the need to undertake appropriate measures aimed at stabilising the settlement structure in this specific coastal belt, which has the explicit features of a peripheral zone. In this regard, the development of the labour function in central settlements should have a crucial importance. Given the seasonality and generally limited proportional possibilities of tourism in this part of the coastal belt, the development of the labour function in the future should be based on production activities to a greater degree, including those which serve the tourism industry. However, this type of development in central settlements, which will give them the capacity to become stabilising hubs of settlement in their local governmental units, certainly requires more complex regional and local developmental policy measures and instruments.

Keywords: migration, demographic transition, general population trends, age structure, population structure, Velebit littoral